

§ 27353

Szadeczky Lajos tiszteletére emlékbeszéd

A SZENT ISTVÁN AKADEMIA EMLÉKBESZÉDEI

SZERKESZTI REINER JÁNOS FŐTITKÁR

I. kötet.

6. szám

V. 4657

1026

EMLÉKBESZÉD ORTVAY TIVADARRÓL

MÁRKI SÁNDOR

RENDES TAGTÓL

Felolvastatott az 1918. évi febr. 22-én tartott együttes-ülésen.

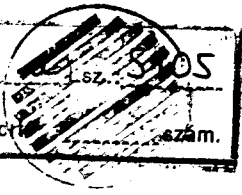

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

1923.

Lelt. napló: _____ sz. _____
 _____ csoport: _____ szám.

Sz 1/91:   \$ 2 7 3 5 3

SZTE Egyetemi Könyvtár

J910022481

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
 Magyar Történelmi Intézet
 Lelt. napló: _____
 Lez.: VI.
 _____ szám.
 _____ csoport:

EMLEKBESZÉD ORTVAY TIVADARRÓL.

Márki Sándor rendes tagtól. Felolvastatott a Szent István Akadémia 1918. évi február hó 22-én tartott együttes-ülésén.¹

A jövő esztendőben lesz félszázada, hogy *Ortvay* Tivadar első munkáját kinyomatta. Írói jubileuma szép ünnepe lett volna a magyar tudományosságnak. Melegen szorítottunk volna kezét az íróval, aki lankadatlan szorgalma következtében egész könyvtárral gyarapította ismereteinket. De másfél esztendővel a tervezett ünnepeltetés előtt Isten kiszólitotta őt körünkből. Non vivum voco, sed mortuum plango, mikor a Szent István Akadémia megbízásából életéről és nagy munkásságáról megemlékezem. Tudom, hogy olyanok előtt teszem ezt, akik nemcsak megértették, hanem — s talán éppen azért — szerették, becsülték is őt, mint Akadémiánknak kezdetől fogva tagját, három évtizeden át egyik legbuzgóbb munkatársát. S úgy érzem, hogy az emlékbeszéd megtartására nemcsak azért kellett vállalkoznom, mert Akadémiánkban egyik legrégebbi tagtársa vagyok s nemcsak azért, mert nyomtatásban megjelent legelső művét azonnal elolvastam és azóta, majdnem félszázadon át, évről-évre figyelemmel kísértem írói munkásságát és fejlődését; hanem azért is, mert, a tíz évvel idősebb, már az egyetemen barátságával tisztelt meg, jóindulatának azontúl is levelekben adta bizonyosságát s negyvenkét esztendő alatt soha, egy pillanatra sem változván meg irántam, remélni merem, hogy ebben az emlékbeszédben róla, mint emberről is az igazság szeretetével és a szeretet igazságával szólhatok. Érzem azt a kötelességet is, hogy olyan férfiúról, kit a közönség munkásságának szakszerűsége s egyéniségének némi zárkózottsága következtében nem ismerhetett meg érdeme szerint, valáminivel bővebben kell megemlékezniem s részleteznem, de egyúttal összefoglalnom is azt az áldásos munkásságot, melyet sokan éppen annak nagy kiterjedése miatt nem tekinthettek át kellően. Egyszerűen, minden színezés nélkül teszem ezt, ahogy maga *Ortvay* írt; vajha egyúttal ugyanazon alapossággal tehetném, ahogy tőle megszoktuk!

¹ Az akadályozott szerző helyett felolvasta Lukács József r. tag.

I.

Ortvay (Orthmayr) Tivadar 1843. november 18-án született Csiklovabányán, Krassó-Szörény vármegyében, hol atyja, Orthmayr Károly, a kincstári réz- és vashámoroknak s bányáknak tisztartója volt. A gyermek 1854 őszén iratkozott be a kegyesrendiek temesvári gimnáziumába s 1862-ben húsz társával együtt letette az érettségi vizsgálatot.

A csanádegyházmegyei papnevelőintézetben négy év alatt a theologiai tanfolyamot is elvégezvén, áldozópappá 1866. július 20-án szentelték föl s Oravicán, majd Csiklován káplánkodott. A lelkipásztorkodás gondjai és elfoglaltságai mellett is mindegyre fokozódó buzgalommal folytatta tudományos kutatásait. Mindezeket «említésre sem méltó igyekezeteknek» nevezte 1868-ban, mikor kiadta első önálló tanulmányát, Bél Mátyásnak *De servitute Hungarica* címmel a primási könyvtárban őrzött kézírata ismeretetését s azt hálája és tisztelete zálogául a csanádegyházmegyei tudós hittani karnak ajánlotta. Szerénységét nemcsak az jellemzi, hogy első munkája *névtelenül* jelent meg, hanem az is, hogy *Knauz* Nándornak, a kézirat lemásoltatójának tulajdonított előre minden érdemet, amit a munka megismertetésével s ennek következtében történetirodalmi nézeteink módosításával szerezhetett. A munka azonban épenséggel nem másolat, hanem kritikai ismertetés, amely bebizonyítja, politikai és társadalmi tekintetben is milyen mulasztás, sőt hiba volt, hogy Bélnek ez a munkája meg nem jelenhetett s a jobbágytság kérdésében nem járulhatott a korszellem önző és közönyös balítéleteinek megtöréséhez.

Már fehértemplomi káplán volt, mikor szintén névtelenül jelent meg 1869-ben *Itészet és vitiligatismus* (gáncsoskodás) címen második füzete is, amely kemény bírálatot tartalmazott *Böhm* Lénárt két munkájáról, a németül 1861-ben megjelent «Geschichte des Temeser Banats»-ról s ennek 1867-ben «Délmagyarország vagy az úgynevezett temesi bánság» címmel kiadott magyar átdolgozásáról. Elismerte, hogy a német munka gyarlóságai mellett is alkalmas volt a délvidékiekben a történelmi érzék fölélesztésére és ápolására; elismerte azt is, hogy magyar műve forrásai, segítőszerei, irodalmi készlete, ismereteinek növekedése, tárgyiasabb nézetei és tisztultabb kritikája következtében amahhoz képest nagy haladást tanusítanak, de az elsőnek tudományos értékét egyáltalán kétségbevonta, a másodiknál pedig megjegyezte, hogy a történelmi nyomozásban még mindig nem önálló.

Azonban a szigorú kritikát, melyet első bírálatában gyakorolt, *Thaly* Kálmán csakhamar vele szemben is gyakorolta. *Ortvay* ugyanis 1870-ben helyettes tanár lett a lugosi római katolikus gimnáziumban s már a következő esztendőben kiadta harmadik önálló művét, amelynek hosszú címe: «*A horvát-szlavon-magyar határörvidék kifejlődésének logikája*, területi s szervezeti alakulatának története, mult és jelen fennállásának jogalapja és a magyar constitutionalismus, mint a polgárosítandó végvidék politikai és társadalmi jövőjének biztosítéka». *Thalyra* ez a könyv nagyon sajátos hatást tett. Szerzőjét gondolkozó, fürkésző, összehasonlító, igen kiterjedt olvasottságú főnek találta. Műve inkább logikai, metafizikai, államtudományi, politikai, sőt közgazdasági, mint történelmi munka; de határozottan egyik sem. Rendszeres akarna lenni, de nincs áttekinthető rendszere. Széles olvasottságának fitogtatására összehord mindent az őskori népektől maig a Föld minden része népeinek történelmi s államéletéből. Válogatás nélkül idéz hazai és külföldi kútfőket, de ez idézeteknek kétharmada nem tartozik a tárgyra és csak zavarja az összefüggést, a megértést; levéltárakat azonban nem ismer. Előadása túlterhelt, ide-odacsapongó; majd poétikus, majd elvont, száraz, németes szöfűzéssel. *Thaly* tehát egyszerűséget, világosságot és tárgyhoz való ragaszkodást ajánlott figyelmébe; mert így «magyar gyomornak nehezen emészthető».

Thaly bírálata, vagy valami más körülmény következtében ebből a munkából nem is jelent meg több a 167 oldalra terjedő első kötetnél, mely a határörvidék kifejlődésének logikáját ismertette; pedig a határörvidék polgárosítása az 1873:XXVII—XXX. törvénycikkelyek értelmében megtörténvén, *Ortvay* könyvének megjelenését *Vanicsek* és *Schwicker* műveinek kiadása sem tette volna fölöslegessé. De *Ortvay* nemcsak másokkal, hanem önmagával szemben is szigorú lévén, belátta, hogy a szemére lobbantott hibáktól szabadulnia kell. Nem szabadulhatott volna, ha nagyobb arányokban tervezett művét folytatja, mert a többi kötetnek az első kötet szelleméhez, módszeréhez és stílusához kellett volna alkalmazkodnia. Elhatározta tehát, hogy nagy, összefoglaló művek írása helyett kisebb dolgozatok elkészítésére, adatok gyűjtésére és arra fordítja erejét, hogy szakszerű históriai tanulmányait kiegészítse. Már 1869-ben gyűjtögetni kezdte barátjával, *Szentkláray* Jenő temesvári gimn. tanárral együtt a csanádi egyházmegye történetére vonatkozó adatokat. Eleintén arra gondoltak, hogy ezeket a püspökség, káptalan s az egyes plébániák szerint elkülönítve, önálló kötetekben s oklevéltárral ellátva adják ki, hogy megkönnyítsék az

egyházmege oknyomozó történetének megírását. Utóbb azonban, gyakorlati okokból, célszerűbbnek találták, hogy az anyagot külön erre a célra alapított *havi folyóiratban* közöljék. Ennek érdekében az egyházmege papságához felhívást intéztek, de inkább csak *Bonnaz* Sándor püspök és a káptalan támogatásában bizva indították meg Temesvárt 1871. januárius elsején «*Történelmi Adattár Csongrádegyházmege hajdanához és jelenéhez*» című folyóiratukat. Első kötetét az egyházmege első püspöke és mennyei pártfogója, Szent Gellért vértanu megdícsóúlt szellemének vallásos kegyelettel és fiúi mély hódolattal ajánlották.

Böhm Lénárd a Pesti Naplóban, *Pesty* Frigyes a Századokban ezt a folyóiratot azonnal a legmelegebben üdvözölték; mert dolgozataiban fölismerhető a valódi tudomány iránti önzetlen lelkesedés és a józan logika a helyi viszonyok lehető ismeretével egyesül azokban. Különösen becses volt a Plébániák tára című rovat, amelyben azonban a plébániák történetét — főképen Szentkláray és Ortway — oly részletesen ismertették, hogy a négy évfolyam alatt a D betűnél tovább nem juthattak. *Pesty* is kiemelte, hogy cikkeik a történetírás mai színvonalán állanak s ahol okleveles adatok hiányában föltevésekkel kellett dolgozniok, ezt oly sikerrel tették, hogy érveléseik méltók a komoly megfontolásra. Dicsérte oklevéltárukat s egyéb történelmi közléseiket is. Különösen Ortwaynak Csanádról írt monographiája keltett figyelmet, mert valóban a források nagy ismeretével s olyan jól megrostált jegyzetekkel készült, hogy ebben a részlettörténetben az általános magyar történetírásnak több ingadozó állítását is tökéletesen tisztázta és megállapította. Később (a Századokban, 1878. 650—51. l.) Ortway maga úgy nyilatkozott, hogy folyóirata valóban igen sok ismeretlen anyagot közölt s ezt tudományosan feldolgozni is igyekezett, de az oklevelek közlésének módjával ő maga sem volt megelevedve. Őszintén bevallotta, hogy azoknak egy része hibásan és pontatlanul jelent meg; s általában véve a Délmagyarország történelmi multja iránt támasztható nagy igényeknek ezzel a folyóirattal távolról sem felelhetett meg. Mi azonban, kik a Délvidék történetével foglalkoztunk, köszönettel ismerjük el, hogy ebből a folyóirathól nagyon becses adatokat és felvilágosításokat nyertünk.

Ortway, adatok gyűjtése végett, az egyházmege területét többször bejárta. *Pauler* vallás- és közoktatásügyi miniszter már az 1872. esztendőben kinevezte őt a műemlékek országos bizottságának tagjává. Elfogadta, de mindjárt meg is jegyezte, hogy nem érnek célt, ha az archaeologiai kincsek fölkeresésére, megőrzésére,

ásatásokra stb. kellő pénzzel nem rendelkeznek. 1872. januárius elsején pedig megpendítette azt az eszmét, hogy a szabolcsi, lipői, békési, vasmegyei történelmi és régészeti társulatok mintájára Délmagyarországban is alakítsanak társulatot. *Ormós Zsigmond* temesi főispán az eszmét felkarolta; *Rómer Flóris* aggodalmaival szemben a szerkesztők bővebben is foglalkoztak a társulat céljával. Június 15-én az Ormósnál tartott értekezlet (amelyen Ortvay nem vehetett részt) elhatározta, hogy megalapítja a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot s július 25-én meg is alakult a Délvidék első tudományos társasága, mely elnökké *Ormós Zsigmond* főispánt és akad. tagot, titkárrá *Szentkláray Jenő* temesvári gimn. bölcsészettanárt, a szeptember 7-i szervező közgyűlésen pedig egyik választmányi taggá Ortvay lugosi gimn. tanárt választotta meg.

Bonnaz Sándor püspök 1872 nyarán megengedte neki, hogy egyesztendei szabadsággal, az ő költségén Pesten az egyetemet, a múzeumok s a könyv- és levéltárak kincseit tanulmányozhassa. Ősszel az egyetem bölcsészeti karába is beiratkozott, hogy — theológiai tanulmányainak beszámításával — tanári és bölcséletdoktori vizsgálatokat tehesen.

Ortvay, aki ezt a nevet régi családi *Orthmayr* neve helyett a belügyminisztérium 54561/1873. sz. a. engedélye alapján most vette föl, otthonosabb volt a kész, mint a leendő tudósok körében; 1873. januárius 30-án a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatban tartott felolvasást a *Kund-kapitányságról*, mely csak részlete volt Délmagyarország honfoglalás-korabeli történetének; februárius 6-án pedig a Történelmi Társulatban a *rumén faj eredetéről* olvasott. *Thaly* szerint, aki öt pár év előtt keményen megbíráta, stílusa mostan már tetemesen javult, egyszerűbb, világosabb lett, azonban az itt-ott mutatkozó dagályosságtól még szabadulnia kell. Elismerte, hogy egész hévvel szentelte magát tárgyának, nagy olvasottságot tanusított, de kútfőit nem használta elég kritikával; munkáját tehát nem tarthatta elég kiforrtnak, azért «épen a szerző érdekében» azt ki sem adta. Mindamellett a Történelmi Társulat őt június 5-én — s azután minden három évben — beválasztotta a választmányba. Magam is rászavaztam. Ezt másnap személyesen megköszönte s tulajdonképen ezzel kezdődött szorosabb ismeretségünk.

Szentkláray még azon nyáron törökbecsei plébános, *Ortvay* pedig ősszel a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának őrsége lett. Mindketten leléptek tehát a tanári pályáról, de a csanádi egyházmegye középpontjától elszakadva is folytatták a *Történelmi*

Adattárt, mely azonban 1874. januárius 31-től fogva Budapesten jelent meg. Remélték, hogy a főváros könyv-, kézirat- és levéltári kincseinek fölhasználásával azt még gazdagabbá és változatosabbá tehetik. Mivel azonban az előfizetések elmaradtak, pártolás hiányában a folyóiratot a negyedik évfolyam közepén, júniusban megszüntették. Mindamellett fenntartották azt a jogukat, hogy kedvezőbb közülmények közt folytassák; mert — búcsúszavuk szerint — «biztak egy jobb időben, mely egy önzetlen szent törekvést, egy hazafias és tudományos magasztos célt hálásb módon sikerre vezetend». Ez a reményük nem teljesedett; azonban a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat, melyet tulajdonképen ők alapítottak, «Értesítő» címmel *Miletz János* szerkesztésében megindította folyóiratát s azt mostan is kiadja.

Ortvay 1874-ben a budapesti egyetemen a régészetből mint fő-, a műtörténelemből és a numizmatikából mint melléktárgyakból summa cum laude bölcsészetdoktor lett. Dissertatiója az a tanulmány, melyet «Dácia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában» címmel július 2-én a Magyar Történelmi Társulatban is felolvasott. *Mommsen*, akinek ezt a füzetet utóbb néhány más füzetével együtt elküldötte Berlinbe, nagyon sajnálta, hogy Ortvay anyanyelvét nem érti, így pl. a topographia tekintetéből nem is használhatja kellőképen. «A kutatásoknak — írta hozzá — nemzetközieseknek kell lenniök, hogy mindenki megértse. Azok közé tartozom, kik minden felvilágosítást szívesen vesznek valamely helynévre nézve; de mit használ, ha magyarul írják? Egy olyan elsőrangú tudós, mint Hunfalvy, németül ír, de a mi epigraphusaink mindnyájan megmaradnak a maguk nyelvénél, a miért azután munkáik többnyire olvasatlanul maradnak.» Egyúttal megkérte, hogy különösen Délmagyarországról, melyet Ortvay jól ismer, adatokat és kiegészítéseket küldjön a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének pótkötete számára.

1875-ben Ortvay különben is majdnem teljesen az archaeologia művelésére tért át. *Geduly Ferenc* lemondása következtében *Henszlmann Imre* mellett az akadémia arch. bizottságának felhívására januárius 31-én ő vette át az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztését. Szerényen írta, hogy szellemi ereje csekélységének tudatában is vállalkozott, mert a múzeum, melynek örsege, a magyar arch. mozgalmak tudományos középpontja. A beosztásban mindjárt néhány célszerű változtatást tett, hogy szaktudományának egy ágát, egy jelenségét, egy érdekét se hanyagolja el. Neves munkatársai (Rómer, Pulszky, Henszlmann, Lipp, Myskovszky, Dobóczky, Hampel) mel-

lett a legtöbb cikket ő maga írta az évek óta pontosan először megjelenő folyóiratba; pl. itt jelent meg *Dacai' és Moesia területén* című tanulmánya. Ebben azt az útját írja le, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából a nyáron archaeologiai és római történeti szempontból az Al-Duna vidékén tett, miközben Bukarestet is meglátogatta. Fontos új adatokat közölt a Történelmi Társulattal 1875. február 4-én *a régi Tibiscum fekvésére* nézve. Egy 1872-ben talált s egy már elveszett feliratos kő alapján megállapította, hogy Tibiscum municipiumát Temesvár, mansióját pedig Karánsebes helyén kell keresni. Egy bírálója szerint (Századok, 1875., 126.) művét a szakirodalom széleskörű ismerete, tárgyias fel fogás, a kútfők kritikai egybevetése és bámulatos szorgalom jellemzi.

Ugyanakkor a középkor magyarországi emlékeit is hasonló alaposággal és szerencsével vizsgálta s így mutatta ki *Tájékoztató a Szent Gellért-, másképp Szent Bernát-féle apátságról* irt tanulmányában, hogy Csanádon nem volt Szent Gellértről nevezett monostoros apátság. Csak annyiban nevezhették így, amennyiben a szentnek holttestét oda temették; maga a templom tulajdonképen csak kisdud Mária-kápolna volt, mely Szent János monostoros apátságához tartozott.

Tudományos érdemeiért a békésvármegyei Történelmi és Régészeti Társaság tiszteletbeli, a M. T. Akadémia pedig 1875. május 26-án levelezőtágjainak sorába választotta. Székfoglaló értekezését két részletben, 1876. januárius 3-án és május 22-én *Margum és Contra-Margum helyfekvése* címen, mult nyári aldunai útjának egyik eredménye gyanánt tartotta meg. Azt bizonyította, hogy Margum erőd a Morava torkolatánál, a folyó balpartján, Contra-Margum pedig Kubinnál feküdt. Milleker Bódog utóbb, 1901-ben, az Archaeologiai Értesítőben azt vitatta, hogy Margum ellenerődje a Monastiriste helyén állt, hol Ortway szerint csak törökkori erődítések állhattak; s Milleker több oknál fogva tagadta, hogy Contra-Margum Kubinnál lett volna. Egyébiránt Ortway, a helyszíni tapasztalatokon kívül, igen nagy irodalmi készlettel dolgozott s a tudomány akkori színvonalán éles kritikával fejtegette a kérdést. A Földrajzi Közleményekben már akkor (1879., 184. l.) kívánatosnak s nehéz, de érdemes vállalatnak tartottam, hogy megírja Magyarország rómaikori földrajzát.

II.

Ferenc József király 1875. június 6-án és 27-én kelt elhatározásával a *pozsonyi* m. kir. jogakadémiát jog- és államtudományi karrá emelte s azt a bölcséleti kar helyreállításával a többi akadémiánál nagyobb tudományos súlyú főiskolává alakította át. A bölcséleti tanfolyamhoz a történelem nyilvános rendes tanárává 1875. október 12-én Ortvyat nevezte ki, aki ekként a tanári pályára visszatérvén, tudományos munkásságának második korszakát kezdte meg. Megvált tehát a Nemzeti Múzeumtól, melynek érem- és régiséggyűjteményei 1874. évi állapotáról az Archaeologiai Közleményekben (1875.) bőségesen beszámolt, az Archaeologiai Értesítő szerkesztését pedig 1876-tól fogva báró *Nyáry* Albertnek adta át.

Ortvy Pozsonyban már az 1875/76. téli félévben megkezdte előadásait a hazai és külföldi kútfők ismertetésével és az ókor keleti népeinek történetével. Egymagának kellett tanítania heti hat órában a magyar és az egyetemes történelem egész anyagát; s 1876-ban — elég szokatlanul — a budapesti egyetem is általában véve a történelemből habilitálta magántanárrá.

Az Akadémia szazesztendő fennállásának 1884. május 14-én tartott emlékünnepeére a tanácsnak 1883. januárius 24-én kelt megbízásából megírta a *főiskola történetét* s a 324 oldalra terjedő műben nemcsak a múlt küzdelmeit, hanem a jövő feladatait is fejtegette. Mert — könyvének végső szavai szerint — hazánk egy városában sincs a talaj az intézményi átalakulásra annyira előkészítve, mint Pozsonyban s azért élt benne a hit, hogy a százéves intézet a közeljövőben friss és termékeny életre fog megfiatalodni. Az egyetem, amelyre gondolt, harminc esztendő múlva meg is nyílt Pozsonyban, de ennek Ortvy már csak mint nyugalmazott tanár örvendhetett.

Őt különben Pozsonyban kezdettől fogva nagyrabecsülték szakadatlan tudományos munkássága miatt. A pozsonyvármegyei Régészeti Egyesület, mely 1873-ban Jedlicska Pál felsődiósi római kath. lelkész indítványára alakult, elnökének, *Rónay* Jácintnak Mária Valéria kir. hercegnő nevelőjévé történt kineveztetése után Ortvyt választotta meg elnöknek. 1894-ben — akadémiai tanszékének megtartásával — különben az Orsolya-rendi apácák akkor alapított *tanítóképző-intézetének* igazgatója és tanára lett s az is maradt hat esztendeig.

1895-ben *Frigyes* főherceg altábornagy, a pozsonyi V. hadtest parancsnoka és felesége, *Izabella* főhercegnő felszólították, hogy

leányaiknak a történelemből előadásokat tartson. Így egymásután négy főhercegnő lett a tanítványa.

Egyházi téren csak szerényen emelkedett. 1887-ben a csanádi püspöki szentszék ülnöke lett. 1892-ben püspökének, Dessewffy Sándornak fölterjesztésére XIII. Leó pápa őt, *történetirői érdemeire való tekintettel*, pápai udvari kamarássá tette; 1900. februárius 9-én a király a Szent Györgyről nevezett csanádi apátság címzetes apátjának nevezte ki s ezzel el is érte egyházi emelkedésének legfőbb fokát. Barátai mindenesetre örömet látták volna, ha pl. elnyerheti a nagyváradai káptalan valamely irodalmi stallumát, amit egyházi és irodalmi nyugodtabb munkássága érdekében ő is örömmel fogadott volna; de több ízben magasztalta azokat, kik nem kitételesekben, hanem becsületes és kitartó dologban keresik jutalmukat s így keresztényi alázattal maradt meg abban a szerényebb állásban, amelyet az egyházi rendben elfoglalt. Papi kötelességeit mindenkor hiven teljesítette és szentmise-áldozatait buzgón és áhitattal mutatta be Istennek.

Ortvay a tudós komolyságával és szerényen, de lelkesen vett részt *Pozsony város közéletében is*. Alelnöke volt a pozsonyvármegyei Régészeti és Történelmi Egyesületnek, a pozsonyi Természettudományi Egyesületnek, tagja a pozsonyvárosi Statisztikai Hivatalnak, Közkönyvtári Bizottságnak, a Toldy-körnek, a pozsonyi Közművelődési Társulat igazgató-választmányának stb. Szorgalmasan dolgozott Pozsony napilapjaiba. A város, amelynek történetét 1892 óta írta, érdemei elismeréséül 1902-ben a törvényhatósági bizottság tagjai közé, Pozsonyból való távozásakor pedig díszpolgárainak sorába választotta meg. Szívesen érintkezett mindenkivel a közéletben, de szorosabb barátságot csak a legjobbakkal és Pozsony legtudósabb embereivel kötött. Legtöbb kirándulása valóban *tanulmányút* volt. Nyugat-Európa legműveltebb államait egy-egy nyári szünidőben kereste föl. Németországot, Dániát, Hollandiát, Angliát (hol majdnem minden idejét Londonban töltötte), Francia- és Spanyolországot, Törökországot és Romániát többnyire csak vasútról ismerte meg, de egy-egy kiválasztott pontjukon szívesen elidőzött hosszasan is. A granadai Alambránál, mint mondta, külső látzat és belső tartalom tekintetében élete első, igazán nagy csalódása érte. Nemcsak a műremekben csalódott, hanem abban is, hogy napokon át tartózkodva az Alambra körül levő erdőségekben, madárdal a siri csöndességet sohasem szakította meg. Európán kívül csak egyszer járt, 1887-ben, mikor néhány hetet töltött Egyiptomban és a Szentföldön.

Pozsonyból márcsak azért sem mozdult ki szívesen, hogy magára ne hagyja özvegy *édesanyját*, akit 1875-ben, tanárrá kineveztetésekor, azonnal magához vett. A különben zárkózottnak tartott Ortvyáról Pozsonyban mindenki tudta, hogy édesanyját a fiúi szeretet és gyöngédség minden jelével elhalmozza. Mikor 1904-ben kilencvenesztendős korában elvesztette, olyan üresnek, sivárnak, kietlennek találta lakását, hogy már ekkor foglalkozott lemondása és a fővárosba költözése gondolatával. Két esztendő múlva, 1906-ban különben is betelt akadémiai tanárságának harminc és közszolgálatának negyven esztendeje. Nyugalmaztatását kérte tehát és meg is kapta. Távozása emlékére alapította Pozsonyban az «Ortvy Tivadar napközi-gyermekmenhelyet». A pozsonyi Orvos-természet-tudományi Társulat, a Toldy-kör és a pozsonyi Jogakadémiai Segélyegylet tiszteletbeli tagjának, maga Pozsony városa pedig díszpolgárának választotta meg őt. A tisztelet és szeretet minden jelével váltak meg a jeles tudóstól; hiszen — ahogy (az Arch. Értesítőben 1916. 239. l.) egy tisztelője írta — «mint ember a legkedvesebb egyéniségek közé tartozott. A szív embere: csupa jóság és megbocsátás. A régi tanárok ama ritkuló fajából való volt, amelyik tanítványai iránt valóssággal atyai érzelmeket táplál. Aki műveit forgatja, nem tagadhatja meg tőle tiszteletét; aki személyét ismerte, az mindenkor szeretettel fog rá gondolni».

III.

Három évtizedes pozsonyi polgárságának Ortvy azzal állított legméltóbb emléket, hogy megírta *Pozsony város történetét* s ezenkívül is számos munkában foglalkozott a város és a vármegye történelmi, természetrajzi és közművelődési viszonyaival.

Dr. *Gervay* Nándor javaslatára a pozsonyi első takarékpénztár 1885-ben nagy lelkesedéssel elhatározta, hogy félszázados működésének emlékére Pozsony városa történetét megírattja s polgártársait oly könyvvel ajándékozza meg, amelyből szülővárosa multját alaposan megismerje. A mű elkészítését a város, a vármegye és a takarékpénztár szerencsés választással Ortvyra bízta, ki, mint utóbb maga is mondta, «odaadó szorgalommal, munkát s fáradságot nem kimélő gondossággal igyekezett föladatának megfelelni». Elhatározta, hogy elsősorban a polgárság részére irván, száraz és nehézkes előadástól óvakodik, könnyed és élvezetes elbeszélésre, a mellett azonban tudományos alaposságra törekszik s a helyi történetet az országos események beleszővésével teszi érthetőbbé. Hiszen Pozsony a Habsburgok idejében az ország fővárosa volt s a Dunának

hazánkba jövetelénél, két ország határán feküdvén, a hadaknak és a politikai elhatározásoknak annyira útjába esett, hogy történelme nemcsak országos, hanem néha világtörténelmi fontosságra is emelkedett s így története megírójától a szokottnál szélesebbkörű ismereteket követelt meg. Idejárult, hogy Pozsonynál gazdagabb levéltári anyaggal egyetlenegy magyar város sem dicsekedhetik; azért az írónak nagyon kellett vigyáznia, hogy a tömérdek adat közül a legszükségesebbeket, a legjellemzőbbeket válogassa ki és azokból áttekinthető, világos és művészies leírást készítsen. A föladat nehézségei közé tartozott, hogy Pozsony történetének némely részletét egyesek földolgozták ugyan, de — Bél Mátyás másfél százados nagyérdemű, de már régen elavult nagy művét kivéve — összefüggően, rendszeresen senki sem írta meg; Ortvaynak tehát az oknyomozó történetírás eme föladatát teljesen önállóan kellett megoldania. Meg is oldotta olykép, hogy monografiája mindenkor a követésre méltók közé tartozik.

A történelemelőtti időknek s a rómaiak korának amúgy is elismert, alapos kutatója lévén, az adatok fogyatékoságának dacára már itt tett olyan tudományos megállapításokat, amik a köztörténelem szempontjából is figyelemreméltók. Biztonsága és határozottsága azonban abban az arányban növekedett, amelyben a kritikát kiálló adatai gyarapodtak. A 907. évi magyar-német csatától fogva, mely Pozsonyt magába a világtörténelembe is bevezeti, már teljesen történelmi alapon mozgott s arról, a helytörténetírók szokott gyengéje szerint, sohasem tért le csak azért, hogy a helyi érdekeknek és a helyszeretetnek hizelegjen, vagy csak némi engedményt is tegyen.

A második kötet több részre oszlik. Az első a város *középkori helyrajzát* tartalmazza 1300-tól 1526-ig nemcsak a városi számadókönyvek alapján, mint azt *Rakovszky* István már 1877-ben tette, hanem a városi polgárok végrendeleteinek (Protocollum Testamentorum) felhasználásával is. A város területének középkori alakulását, a bel- és a külvárosok beosztását, utcáit, tereit, nevezetesebb házait, erődítéseit, árkait, körfalait, kapu- és faltornyait, zwingereit stb. részletesen megismertetve, bőven leírta Pozsony építészeti jellegét az emlékszerű épületek stílusa szerint; de nem mellőzte a nem-monumentális köz- és magánépületeket sem. Kötetét a szobrok, falfestmények, címerek stb. leírásával, a város külső csinosságának és tisztaságának, kövezetének, világításának, közegészségügyi viszonyainak bemutatásával fejezte be. Az egészben egy középkori magyar várost olyan szemléltető módon mutatott be, hogy

ebben a tekintetben a magyar történetírásban maig sem multák felül. De talán még fontosabb a második kötet második része, mely — ugyanazon időből — a város *középkori jogszervezetét*, vagyis azokat a jogokat ismerteti, melyek a város helyhatósági, közigazdasági és polgári viszonyainak átalakítására befolytak. Ezeket nem jogi szempontból tárgyalta, mert azt *Király János* már 1894-ben megtette, hanem történelmi szempontból adta elő; főképen a városi levéltár felhasználásával. Vannak részletei, pl. a szabad fellebbezési jog tárgyalásánál a magyar perek fellebbezési rendszerének fejtegetésében, amelyek — egyik bírálója, *Kosutány Iguác* szerint, — messze túlhaladják egy monografia szűk keretét s *Ortvay* művét a magyar jogtörténelemnek egyik nélkülözhetetlen könyvévé teszik. Általában véve — ugyanazon bíráló szerint — a középkori életnek oly közvetlen és hű képét nyújtotta, mely tanulságaiban mindenkor egyik legtöbbször idézett és használt forrása marad történeti irodalmunknak.

A második kötet harmadik része a város *középkori háztartásával*, vagyis a város bevételeivel és kiadásaival foglalkozott. Felfogása szerint a szükségletek és az igények az egyénnél, városnál, államnál egyaránt bizonyos műveltségi fokot jelentenek; haladás vagy elmaradás jele, ha jövedelmét növelni tudja, vagy azzal kellőképen élni képtelen. A szükségletek szintén haladást jelentenek a művelődésben, mert a szükségletek szaporodtával a gazdasági képességek is gyarapodnak. Egyén, község vagy állam mentől több szükségletet elégíthet ki, a műveltségben annál nagyobb haladásról tanuskodik. Jól sejtette, hogy egy város gazdálkodásának bemutatásával nemcsak *Pozsony*, hanem hazánkban és a külföldnek sok más városa középkori életére is világosságot áraszt. Könyve sokkal több részletre terjedt ki, mint *Kováts Ferencnek* «Városi adózás a középkorban» címmel kevésse azelőtt részben ugyanazon források alapján kiadott szintén becses műve. A középkori magyar városi élet eme részletének földerítésében ennek a két könyvnek mindenesetre igen nagy része van.

A második kötet negyedik és utolsó része a középkori lakosság *családi, anyagi, értelmi és vallás erkölcsi életéről* számolt be s egyúttal befejezte *Pozsony* középkorának ismertetését. A családot s így a társadalmat — *Ortvay* szerint — az anyagi és az értelmi munka biztosítja fennállásában és jólétében; kiterjeszkedett tehát az összes kereseti ágakra, amiknek művelésével a középkori *Pozsony* családi és társadalmi rendhez és szellemi kincsek birtokába jutott. A kereseti ágak művelésének fokában látta egyszersmind a lakos-

ság műveltségének fokát s az határozta meg azt a tisztes helyet, amelyet a pozsonyiak az ország lakosai közt elfoglaltak. Innen van, hogy helytörténeti adatai a hazai történelemre nézve is fontosak s hogy ez a kötet sem egyszerűen leíró mű, hanem egyúttal valóságos forrásmunka. Szerényen és szívesen ismerte el, hogy a szintén a pozsonyi levéltár adatai nyomán dolgozó *Mandello* Gyula a középkori munkabéreknek, *Kováts* Ferenc pedig Nyugatmagyarország XV. századi áruforgalmának történelmével a szó valódi értelmében úttörők voltak; de mégis csak egy részével foglalkoztak annak az anyagnak és kornak, amelyet Ortvay mindenre kiterjedő figyelemmel ismertetett meg.

Általában véve a második kötet, amely tulajdonképen 1912 oldalon négy hatalmas kötetből áll, a középkor végének (1500—1526) egyik legbecsesebb művelődéstörténelmi adaléka. A harmadik kötetet a másodiknak kiegészítésére, arra szánta, hogy felsorolja, 1301—1527. közt mely királyok és királynék, egyházi és világi urak látogatták meg Pozsonyt, micsoda egyházi zsinatokat, országos és nádori gyűléseket tartottak s milyen békéket és állami szerződéseket kötöttek ottan. Mindezekből következtethetünk ugyan arra, amit Ortvay állít, hogy «Pozsony a középkorban, bár királyi székhely nem volt, mégis fennen dicsekedhetett azzal, hogy az ország első városa», de politikai jelentőségének folytonos növekedését és az országos életben való részesedését épen azért a nagyközönségnek szánt folyamatos előadásban és összefüggően szerettük volna megismerni. Így mindez, mind pedig a Pozsony községi és egyházi életét vezető férfiak (megyei és városi tisztviselők, prépostok, kanonokok és plébánosok) névsora, melynek majdnem minden adatát ösmeretlen levéltári adatokból állította össze, kiválóan tudományos értékű szolgálat ugyan, de a politikai történelem visszaszorítása a nagy műnek mégis egyik fogyatkozása. És pedig annál feltűnőbb fogyatkozása, mert a negyedik kötet első részét Ortvay teljesen a politikai történetnek szánta, amennyiben azt fejtegeti benne, a XVI. század első felében, a mohácsi veszedelemtől I. Ferdinánd haláláig (1526—1564) politikai tekintetben a város hogyan szerepelt.

A negyedik kötetből világosan kitűnik, hogyan lett Pozsony az ország elsőrangú, sőt valóságos fővárosa, a politikai elhatározásoknak kiindulópontja; az örökös tartományok szomszédságában feküdvén, a Habsburgok miatt keresik épen itt a nagyon megfogyatkozott Magyarország súlypontját s a középeurópai politika szálai gyakran miért bogozódnak össze épen ottan. Ortvay szerint kétségtelenül Pozsony az a mag, «mely köré regenerálódó faji és

politikai hatalmunk alkotóelemei tömörülnek». Ennek megmutatása annál fontosabb feladat volt, mert maga is panaszkodott, hogy a XVI. századról hazánk kimerítő, összefüggő története máig sincs megírva; az ő munkája pedig csak kísérlet arra, hogy egy város multját szerves kapcsolatba hozza a hazai, sőt az egyetemes történelem eseményeivel.

A vallási mozgalmak történetét külön kötetben kívánta tárgyalni. Azonban, tudományos irodalmunk nagy veszteségére, az 1892-ben kezdett munka a húsz év múlva kiadott negyedik kötettel abbamaradt s már csak abban bízhatunk, hogy a folytatás Ortvay tömérdek kéziratából előkerülhet. Művét, amelyet *Michaelis* Vilmos pozsonyi liceumi igazgató híven és szépen német nyelvre is lefordított, oly nagy arányokban tervezte, hogy még az ő roppant szorgalmával és munkabíráásával sem fejezhette be. Hiszen ilyen arányokban még 8—10 kötetnek kellett volna megjelennie, hogy Pozsony nagy és változatos multját minden tekintetben megismertesse.

Csonkán maradt az a nagy műve is, az az állatrajzi és állatgazdaságtörténeti monographia, amelyben *Pozsony vármegye állatvilágát* kívánta ismertetni. A Pozsonyban 1902. szeptember 7-én megnyílt orsz. mezőgazdasági kiállítás alkalmával a vármegye és város közönségének kiadásában csak az állatrajzi rész jelent meg, amely azonban egymaga XVI+447 oldalra terjed.

Húsz éven át műve érdekében az egész vármegyét bejárta és sok megfigyelést tett. Munkája első részében az ősi, a másodikban a mai állatvilágot ismertette, a harmadikban pedig az állatvilághoz fűződő nemzeti munkásságot, az állatok tenyésztésére és értékesítésére vonatkozó közgazdasági tevékenységet akarta tárgyalni. A vármegye őstörténetének és természetrajzi viszonyainak ismertetésére még 1904-ben visszatért a «Magyarország vármegyei és városai» című monographia-gyűjtemény pozsonymegyei kötetében; de a harmadik rész sohasem jelent meg, noha egyes részei már 1901-ben készen állottak; pl. a *vadászat* hasznát és jövedelmezőségét a Gazdaságtörténelmi Szemlében (1901., 281—293. l.) elsősorban Pozsony vármegyére való tekintettel írta meg s 1903-ban ott közölte állatgazdaságtörténelmi adalékait is az erdei és mezei hasznos *vad- és haltenyésztésről*, 1904-ben pedig a *lőtenyésztésről*. A mutatóványok adatainak rendkívüli gazdagságából lehet következtetni, kötete milyen lendületet adott volna a magyar állattenyésztés történelmének, amely kielégítő módon máig sincs megírva. Erre határozott hivatása volt Ortvaynak, ki történet- és természettudós volt egy személyben s az uradalmi életet is meglehetősen ismerte.

Pozsony város és Pozsony vármegye általános leírása az ő avatott tollából jelent meg Rudolf trónörökös könyvében, «Az Osztrák-magyar monarchia írásban és képben» című vállalat XV. (a magyarországi rész V.) kötetében 1899-ben; s nemcsak terjedelmével (52 oldal), hanem alaposágával is a gyűjteményes munka legértékesebb cikkei közé tartozott. Arról a haladásról, melyet Pozsony város a közművelődés, közegészségügy és gazdaság terén 1856-tól 1906-ig, ötven év alatt tett, a pozsonyi orvos-természettudományi egyesület fennállásának ötvenedik évfordulója (1906) alkalmából kiadott emlékkönyvben (1—44. l.) szintén alaposan és részletesen számolt be. A fejlődésnek minden mozzanatát hazafias önérzettel jegyezte föl, de legnagyobb örömmel azt, hogy a lakosságnak már több mint fele tud magyarul, az iskolából kikerülő fiatalság pedig, mondhatni, kivétel nélkül magyarul beszél. «Nem hangos, kiáltó bizonyítékok-e mindezek — kérdezte — Pozsony társadalmának hazafias érzületéről? Aki ezt tagadni meri, az nem hazafi, — az a haza ellensége!»

Pozsony hazafias érzületének ezen kialakulásához Ortvay a helybeli *hirlapokban* (Pozsonyvidéki Lapok, Pressburger Zeitung, Westungarischer Grenzboten, Nyugatmagyarországi Híradó) 1879 óta szorgalmasan közölt cikkeivel is nagyban járult.

Pozsonyban tartózkodásának egész ideje alatt nagyon sokat tett a *pozsonyi orvos-természettudományi társulat* fejlesztésére is, mert azt tartotta, hogy a természettudományok művelésére és fejlesztésére alig képzelhető alkalmasabb, mondhatni ideálisabb hely, mint Pozsony. 1896-tól tíz év alatt ő maga is tanulságos *felolvasásokat* tartott a szívéhez forrt egyesületben a magyarországi bronzkorról, a lősz eredetéről, az Európában található jadeitekről és a nephrit-tárgyak művelődéstörténelmi jelentőségéről, haltenyésztesünk multjáról és jelenéről stb., és ahol csak lehetett, Pozsony történetéből merített adatokkal élénkítette előadását. «Dicső nevek emléke fűződik Pozsonyhoz és környezetéhez — mondta egy alkalommal az egyesületben. — Míg hazánk pragmatikai történetében Pozsony mint koronázó város pompázik, addig a világhírű tudósok mémoiresaiban mint klasszikus buvárlati állomás van megjelölve s az európai természetrajzi tudomány könyvében mint fényszóró gócpont tündöklök; mert itt megállapított tudományos tények osztatták szét nem egy esetben azt a homályt, mely akadályozta volt, hogy a tudományt a maga összefüggésében addig kellőképen áttekinthessük.»

IV.

Pozsonyi tanárságának idejében Ortvy a már említetteken kívül a földrajzi, földrajz-történeti, helyrajzi, régészeti és utazási munkáknak még egész sorát írta meg.

A *Duna-szigetek* alakjának és irányának tanulmányozásával már régebben foglalkozott. Bécs és Orsova közt többször hajózott a Dunán: 1875-ben az Orsovától a torkolatig, 1877-ben pedig a Passautól Bécsig terjedő szakaszt is bejárta, úgy hogy a Dunát Passautól a torkolatig 2300 km. hosszú vonalon saját tapasztalatai alapján figyelte meg. E mellett a kézirati és lehető legrészletesebb térképeknek egész tömegét s a partmagassági viszonyokra vonatkozó úgynevezett kótatáblázatokat s a tárgyára vonatkozó egész irodalmat áttanulmányozta. Megállapította, hogy vannak hosszant nyújtott, vagyis kerülekben ívelt szigetek, de félezernél többnek alakja szabálytalan. Amazoknak hossz tengelye a folyóvíz irányába esik, tehát; nemcsak egyenes, hanem hajlott is lehet: a többinél a hossz tengely sok esetben nem a folyóvíz irányába, hanem erre ferdén, vagy épen függőlegesen esik. A magyarországi szigetek számát 867-re, területét összesen 316.503 hektárra tette; ami fölér egy közepszerű magyar vármegye, pl. Komárom vagy Abauj-Torna stb. területével. Az egyáltalán lapos szigeteket felső csúcaikon magasabbaknak, az alsóknál mélyebbeknek találta s a folyam partja — szerinte — általában véve magasabb, mint a sziget partja.

Mindez tulajdonképen előkészület volt *Magyarország régi vízrajzáról* tervezett nagy művéhez. A Századok már 1879. novemberében jelentette, hogy ezen az 1300. évig terjedő művön dolgozik és hogy még ez esztendőben be akarja mutatni az Akadémiának; a Földrajzi Közleményekben 1881-ben (65. l.) én is örömmel jelentettem, hogy munkájából kéziratban 400 ív már kinyomatásra készen áll; s a rákövetkező esztendőben valóban megjelent *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig* két hatalmas (8r. 544 + 464 oldalon) kötetben az Akadémia történelmi bizottságának kiadásában. Herodotostól fogva minden hazánkra vonatkozó vízrajzi följegyzést följegyezni és kritikailag földolgozni törekedett. Anyagának legalább kilenctizedrészét okiratokból vette, mert «sokszor egy jelentéktelennek látszó okirat határjárása oly gazdag vízrajzi adatokban, hogy túlesz a régi krónikák egész ciklusán.» Így összesen mintegy 6700 víz nevét sikerült összegyűjtenie. El lehet képzelni, mennyi munkájába került a vizek helyének meghatározása, vagyis

a vízrajzi topographia, mikor a néven kívül néha egyáltalán nem talált egyéb adatra; a nevek pedig olykor nagyon is eltorzítva maradtak reánk. Annál nagyobb érdeme, hogy a 6700 víz közül 3050 folyó- és 1050 állóvíznek a helyzetét mégis megállapíthatta, sőt vármegyék szerint is meghatározta. A mellett foglalkozott a vizek történetével is.¹ Könnyebb kezelés, ellenőrzés és pótlás végett több-ezernyi cikkét betűrendes, szótári alakban rendezte, ami nem találkozott általános helyesléssel. Valóban kívánatos lett volna, hogy a tömérdek adatról tudományos áttekintést nyújtson; így *Tagányi* Károly a Századokban (1883, 169. l.) méltán lobbantotta szemére, hogy rajz helyett szótárt adván, művét ott végezte, ahol kezdenie kellett volna; így azonban könyve nem felel meg címének. Nagy műve sok ezernyi adatának áttekintésére legalább is egy részletes térkép lett volna szükséges; de a bevezetésben ezt maga is hangoztatta s az Akadémia történeti atlaszának tervezőit már most figyelmeztette, hogy komolyan kell számolniok a művelődéstörténelmi jelentőségű vízrajzi viszonyokkal.

Történelmi térképek készítésére nemsokára kitűnő alkalmat nyílt. 1887. januárius 27-én a Monumenta Vaticana bizottsága *Haynald* Lajos bibornok és kalocsai érsek elnöklete alatt elhatározta, hogy a XIV. századbéli pápai tizedjegyzékek helyneveit magyarázatokkal és Magyarország középkori egyházi beosztását feltehető térképek kíséretében adja ki. Olyan vállalkozás, amely még a külföld tudományos irodalmában sem talált munkást; azonban *Ortvay Tivadar*, *Balássy Ferenc*, *Kammerer Ernő*, *Beke Antal*, *Nagy Imre* és *Városhy Gyula* nem riadtak vissza az úttörő feladat nagyságától. *Ortvay* azonkívül, hogy a mű szerkesztésére vállalkozott, annak majdnem kétharmad részét egymaga írta meg és ő tervezte a nagybecsű térképeket is, amelyeket *Hrubant* László főhadnagy az ő utasításai szerint rajzolt meg s a Szent-István-Társulat irod. és tudom. osztálya azt 1890. április 23-án kiadásra melegen ajánlta, a cs. és kir. földrajzi intézet pedig sokszorosította. Ez a mű 1891—92-ben két részben, összesen XLIV és 1025 folio oldalon jelenvén meg, terjedelem és részletesség tekintetében csaknem egyedüláll a világ-irodalomban s mindenestre felülmulja *Nehrer* *Kirchliche Geschichte*-jét. Azonban a Századok bírálójának (1892., 509. l.) a kiadás módjára nézve «már gazdasági, de főképp gyakorlati szempontból is kifogása volt azon idézethalmaz ellen, amely a művet terjengőssé

¹ A következő 1883. évben németül külön füzetet is írt Magyarország vizeinek megfigyeléséről (Zur Frage der Wasserabnahme in Ungarn. Pressburg, 1883. 8r. 48 lap).

teszi». A tartalmas beszéd megölő betűjének tartotta a paroxysmusokban tetszelgő szóvirágok gyakori alkalmazását is. Viszont *Hummer* Nándor, a *Katholikus Szemle* (1893., 153—6. l.) kritikusa, legnagyobb hiányának azt találta, hogy csupán okiratokra támaszkodva, a tizedjegyzékeknek még sok helynevet hagyta meghatározatlanul, mert a dülőnevekre s a helyszini ásatásokra nem ügyelt eléggé. A hiányosságnak egyik oka azonban, mint elismerte, az lehet, hogy maguk a tizedjegyzékek is hézagosak.

Végtelenül jellemző irodalmi viszonyainkra nézve, hogy a hatalmas munkával érdeme szerint egyik folyóiratunk sem foglalkozott. Maga *Ortvay* a mellékelt térképekben kereste művének legnagyobb érdemét; mert első pillanatra áttekinthetőkké tették azt az óriási anyagot, melyet ezen tizedjegyzékek alapján a legnagyobb részletességgel, az olvasóra nézve tehát eléggé fárasztó módon feldolgozott. Szakembereknek nem igen tetszett, hogy nem használta fel az alkalmat Magyarország középkori egyházi és világi teljes térképének elkészítésére s onnan nemcsak a várakat és plébánia nélkül való falvakat, hanem azokat a plébániás és monostoros helyeket is kihagyta, amikről a tizedjegyzék hallgatott. Az sem mindenkinek tetszett, hogy a térképeken lehetőleg a modern helyneveket alkalmazta, holott ezeket a híven közlött jegyzék eredeti helyesírása alapján könnyen lehetett ellenőrizni. Magyarország középkori vízrajza első megírójának azon az elhatározásán is megakadtak, hogy nem a középkori, hanem a mostani vízrendszert rajzoltatta be a térképekbe, holott az egyházmegyének s azok esperességeinek határai sok tekintetben bizonyára a vizek akkori folyásához alkalmazkodtak. Azonban *Ortvay*, talán a mű első felére magánúton tett megjegyzések hatása alatt, a második rész elején jeles tanulmányban fejtette ki, hogy az okleveles adatok elégtelenek a középkori egyházi viszonyok felismerésére és az egyházi térképek szerkesztésére; s ő maga is utalt a tizedjegyzékek egyházföldrajzi anyagának hiányosságára, minek következtében a fő- és alesperességek határvonalait kijelölni bajos. Másrészt azonban kiemelte a tizedjegyzékek anyagának statisztikai tanulságait, hogy pl. a legnéptelenebb egyházmegye akkor a váci volt, mert a mostani 129 plébániából még csak 26 állott. Utalt a tizedjegyzékek egyháztörténeti jelentőségére; különösen arra, hogy az egyházmegyei schematismusok történelmi részét ezentúl helyesebben lehet szerkeszteni, ami a honalapítás ezredik évében és utóbb megjelent schematismusokban már örvendetesen tapasztalható is. Sőt méltán utalt arra is, hogy ezeknek a XIV. századbéli jegyzékeknek az Árpádok korára

is bizonyító erejük van s mindenesetre igazolják, hogy az Árpádok a magyar keresztény egyházat három század alatt hova fejlesztették.

Ortvay még ezen a nagyarányú munkán és Pozsony város történetén dolgozott, mikor 1890. december 15-én a M. T. Akadémia értesítette *Temes vármegyét és Temesvár városát*, hogy Ortvay vállalkozott történetök megírására s kéziratát kész már 1894-ben sajtó alá adni. Ismeretes, hogy fiatal kora óta a lepszorgalmasabban gyűjtötte a délvidék multjára vonatkozó adatokat, ha nem gondolt is különösebben Temes vármegye monographiájának megírására, mert ezt, vele együtt, mindenki *Pesty* Frigyestől várta. *Pesty* azonban, ki erre a célra az országnak majdnem minden levéltárát felkutatta, 1889-ben elhunyt s az Akadémia, mely összegyűjtött okiratait megvásárolta, a két törvényhatóság hozzájárulásával az emlékbeszéd elmondóját, Ortvayt bízta meg ezeknek feldolgozásával. A monographia előállításának 26.000 koronára rugó költségéből 8000 korona volt az írói tiszteletdíj. A munka terjedelmét négy kötetben 160 ivre tervezték s oklevéltárral kívánták kiegészíteni. Ortvay mindenekelőtt időrendben és tárgyak szerint csoportosította az okiratokat, elkülönítette azokat a más vidékekre vonatkozó gyűjtésektől és kiegészítette saját kutatásaival. Elhatározta, hogy — mire *Pesthy* alig gondolt — a bevezető részt, az *őskor történetét*, mely a vidék földtani alakulásától a kelta-vaskor végéig terjed, egészen önállóan írja meg. Művének ez a része a honalapítás ezredik évében, 1896-ban, 8r. XVI és 368 lapon meg is jelent az okleveleknek 1183-tól 1430-ig terjedő első nagy (XXXIV és 640 lapra terjedő) kötetével együtt.

Nincs egyetlenegy vármegyénk sem, amely a területén talált őskori leletek ismertetésére monographiájában nagyobb tért biztosított volna. Ortvay nem érte be a leletek egyszerű felsorolásával, hanem behatóbban tárgyalta a történelemelőtti műveltség kérdéseit, mert — úgymond — «csakis így fognak előbb-később arra vonatkozó ismereteink végleges megállapodásra jutni». Különben is Temest tartotta hazánk őskori leletekben leggazdagabb területének, tehát a legalkalmasabbnak is arra, hogy képet adjon a történelmi följegyzéseket megelőző idők embereinek életéről.

Az első kötet második része 8r. 248 lapon csak 1914-ben jelent meg s a két mai törvényhatóságnak *régibb középkorát*, vagyis a római hódítástól a magyar királyság s vele a vármegyei és városi intézmény megalapításáig terjedő időt mutatja be. A tizenkét fejezetből álló munkának nyolc fejezete a római uralommal foglalkozott s így Ortvaynak alkalma nyílt négy évtizeden át helyszíni

kutatásokkal összekötött tudományos buvárlatai eredményeinek megállapítására. Ennek következtében néhol ellentétbe jutott a megszokott felfogással, de a maga meggyőződését mindenkor lelkiismeretes munkával akarta elfogadhatóvá tenni; pl. azt, hogy a mai Temes Daciának egyik külön területe volt s nem tartozott Moesia superiorhoz. A kilencedik fejezetben aránylag csak röviden foglalkozván a népvándorlásnak erre a vidékre alkalmazható adataival, a hátralevő többiben a honfoglalásnak és a vezérek korának történetét beszélte el. Egészben véve nem találta alaptalannak a Névtelen Jegyző elbeszélését és tisztázni törekedett az Ajtony fölkeléséről fennmaradt adatokat, amikkel a pogányság korát be is fejezte. Ami ezután következett, a csanádi egyházmegyének és magának a vármegyének megalapítása, azzal — mint Csanád Szent István korabeli történetének megírásával megmutatta — már fiatal korában oly behatóan foglalkozott, hogy Temes keresztény középkorának kezdetét a legalaposabban vázolhatta, azontúl pedig, Pesty s a maga gyűjtéseire támaszkodva, az egész megyei és városi életet rövid idő alatt feltűntethette volna, de ebben, ami tulajdonképeni feladata lett volna, halála megakasztotta. Az Oklevéltárból csak az I. kötetet nyomatta ki, mely *Pesty* Frigyes gyűjtését tartalmazta. Mivel Ortvy ebbenszigorúan alkalmazkodott *Pesty* másolataihoz és lemondott arról, hogy — középkori jellegökből kivetköztetve — az okiratokat modern helyesírással közölje, az ő érdeme ennél a kötetnél csupán abban áll, hogy az egész sajtó alá rendezte, az okiratok tartalmát kivonatosan magyarul ismertette s a naptári átszámításokat elvégezte.

Végül itt kell megemlítenem azt az *utazását*, melyet Ortvy 1887-ben tett, hogy az *egyiptomi és az őskeresztény archaeológiában* magán a helyszínén gyarapítsa ismereteit. Kilencvenegy lapra terjedő füzeté százszor és ezerszer elmondott dolgokat tartalmaz; de a hit és tudomány egymást erősítő, kettős világításában másképen látott nem egy dolgot, amit odáig nem közvetlen szemléletből, hanem csak könyvekből ismert. A közvetlenség melegét jobban érezzük egyiptomi és szentföldi útleírásában, mint bármely más munkájában; tehát csak sajnálhatjuk, hogy háromhavi keleti útját csupán töredékesen írta le.

V.

Pozsonyból 1906 őszén Ortvy Budapestre költözött. Mostantól fogva szorgalmasan eljárta a M. T. Akadémiára s a Történelmi, Régészeti és a Genealogiai Társulatok, valamint a Szent-István-Társulat irodalmi és tudományos szakosztályainak és (1912. szept.

7-én történt kineveztetése óta) az Orsz. Közoktatási Tanácsnak üléseire. Legmelegebben az Akadémia iránt érdeklődött, melyben 1907. februárius 11-én *Az ősemlék táplálkozása* című értekezéssel foglalta el rendes tagsági székét. December 16-án a történelmi, 1909. december 20-án a classica-philologiai s 1915. április 26-án a kis-ázsiai ásatások és ugyanekkor az idegen helynevek ügyében kiküldött bizottságokba is beválasztatván, mint a hadtörténelmi és az archaeologiai bizottságoknak már régebben tagja, egyszerre az Akadémiának hat bizottságában is működött. A pályázatok eldöntésében többször vett részt mint bíráló s jelentései az Akadémiai Értesítőben jelentek meg. Több elhunyt akadémikusról tartott emlékbeszédet. Így 1908-ban *Csáplár Benedek*ről, *Wosinsky Mórról* és *Bubics Zsigmond*ról, 1910-ben (a Genealogiai és Heraldikai Társaságban) *Thaly Kálmán*ról, 1913-ban *Hampel József*ről; s már maga is halott volt, mikor 1916. október 2-án felolvasták *Mommsen Tivadarról* kiváló gondtal és szeretettel készített emlékbeszédét.

De az Akadémiát nemcsak szellemileg, hanem anyagilag is támogatta. Már régebben annak javára tett alapítványát 1915. március 16-án 10.000 és 1916. március 7-én újabb 10.000 koronával gyarapította. Nem is anyagi, hanem tisztán tudományos kitüntetésnek tekintette tehát, mikor az Akadémia őt, Mária királyné életrajzának megjelenése alkalmából, 1916. május 3-án a Marczibányi-mellékjuttalomra méltatta. Ezzel tulajdonképen az utóbbi években kifejtett nagyobbarányú munkásságát akarta elismerni.

Ortvay ugyanis amellet, hogy folytatta Pozsony város, valamint Temes vármegye és Temesvár monografiáit és a már említett emlékbeszédeket tartotta, 1907—1916 közti tíz év alatt Budapesten több más jeles művet is adott ki. 1907-ben jelent meg akadémiai székfoglaló értekezése, *Az ősemlék táplálkozása* (8-r., 160 lap), majd *Természettudomány és őstörténelem* című felolvasása (n. 8-r., 19 lap), melyet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók pozsonyi vándorgyűlésén tartott.

Ezzel a két tanulmánnyal tulajdonképen be is fejezte archaeologiai munkásságát és — megkezdett művei folytatása mellett — ezentúl különösen Magyarország XVI. századbéli történetének tanulmányozásával foglalkozott. Mint *hadtörténetiró* mutatkozott be abban az akadémiai felolvasásában, melyet 1910. május 9-én a *mohácsi csatáról* tartott. (A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Egykorú jelentések és okirati közlések alapján. 8 r., 89 lap. Németül is megjelent.) A rövid értekezéshez négyszáznál több jegyzet járult, ami eléggé jellemzi azt a gondot és lelkiismeretességet,

amellyel készült. A vereséget a magyar nemzet történelmében páratlannak, más nemzetek történetében is ritkának tartotta. Mindamellet azt javasolta, hogy a négyszázados évfordulón a csata helyén maga az ország állítson emléket az elesetteknek, hogy az a maradékot hazaszeretetre, fajfenntartásra, egyetértésre intse, mert ezek nélkül nincs nemzeti boldogulás. A harcban elesett II. Lajos király özvegyének, *Habsburg Máriának* történetével folytatta a XVI. század első felének kutatását, mely már Pozsony történetének megírásában is vonzotta. Belgiumban, ahol az özvegy mint V. Károly császár helytartója élt, 1912 nyarán könyvtárakban, múzeumokban, képtárakban, templomokban, kolostorokban stb. öt hétig kutatta a reávonatkozó adatokat. E célból Páris, München és Bécs gyűjteményeit is fölkereste és nyomozásának eredményeiről a Történelmi Szemlében (1913. 576—93.) számolt be. A királyné életét röviden először a Magyar Tudományos Akadémiában (1912. okt. 14.) beszélt el, a Szent-István-Társulatban pedig (1912. jan. 16.) megvédelte Mária és II. Lajos katolikus igazhitűségét a gyanúsításokkal szemben (*Habsburg Mária és férje II. Lajos magyar király igazhitűségének kérdése*. Budapest, 1913. 8-r., 35 lap).

Ilyen előkészületek után jelent meg a Magyar Történelmi Társulat kiadásában *Mária, II. Lajos magyar király neje* címmel maga az életrajz (Budapest, 1914. a Magyar Történelmi Életrajzokban. 8-r., 458 lap), melynek fogyatékoságaival szemben mindenekelőtt szándéka nemességére és lelkesedésének tisztaságára utalt. Mint a legtöbb nő életrajza — egy bírálójának helyes megjegyzése szerint — tulajdonképen párhuzamosan halad az uráéval s Ortvay a mű elején majdnem annyit foglalkozott II. Lajos magyar királlyal, mint Máriával. Mig az eddigi magyar történetírók Máriáról inkább csak mint magyar királynéről, a németalföldiek pedig mint belgiumi helytartóról írtak, ő mindakét minőségében bemutatta s így az első teljes életrajzot adta róla. Nemcsak belső és családi életét ismertette, hanem azokat a politikai viszonyokat is, amelyek nálunk a Jagelló-ház pusztulására s a Habsburg-ház uralmának megalapítására, Belgiumban pedig nem egyszer éles küzdelmekre vezettek. Kiemelte, hogy Mária királyné folytonosan élénk összeköttetésben maradt Magyarországgal, hol legszebb birtokai feküdtek s mindhalálig a magyar özvegyek viseletében járt, mert méltóságának teljességét az a tudat adta meg, hogy valaha magyar királyné volt. Ortvay méltán mondhatta tehát, hogy Mária escoriali sírjára a magyarok époly kegyelettel tekinthetnek, mint a belgiumiak. Gondosan és nagy irodalmi készültséggel megírt életrajzát az Akadémia —

mint már említettem — szintén méltán tüntette ki a Marczibányi-mellékjuttalommal. Szomorúan szoritotta meg kezemet, mikor ebből az alkalomból üdvözöltem; pedig bizonyára nem arra gondolt, amit Wosinszkyról mondott, mikor emlékbeszédet tartott róla, hogy «ami őt legjobban megillette volna, az mindvégig elmaradt: a stallum litterarium».

Ekkor, 1916. május 3-án találkoztunk utóljára. Május 18-án még megjelent a Magyar Történelmi Társulat s június 13-án a Magyar Tudományos Akadémia ülésén. A tudományos intézetek nyári szünete alatt minden erejét arra fordította, hogy elkészítse *Mommsen* Tivadarról szóló emlékbeszédét s azt az Akadémia ősz első ülésén bemutassa. Nagyobb lelkesedéssel és odaadással kevés más munkáján dolgozott, pedig mindenkor lelkesedés és odaadás vezette. Munkáját bevégezve, tollát letette és pedig mindörökre, mert Ortvayt néhány óra múlva agyszélhűdés érte s a tudományoknak szentelt életét 1916. július 8-án kioltotta. Ahogy temetésekor, július 10-én, *Fejérvataky* László az Akadémia s több más társulat nevében mondotta, «élete példát nyújt, miként kell e földi lét éveit eredményes munkában, páratlan szorgalomban, folytonos tanulásban, szereplési vágytól ment szerény visszavonultságban s emellett új meg új szellemi alkotásokban, érdemekben gazdagon eltölteni s ezáltal magának — akaratán kívül is — maradandó helyet biztosítani a nemzeti tudomány történetében».

«Munkás életével és becsületes lelkével — szolt a Szent István Akadémia nevében *Lukcsics* József a sírnál — a magyar papság mintaképe lett. Annak a régi gárdának tipikus képviselője, amely a történettudomány és az archaeologia buzgó művelését folytatta csupán azért, mert a munka nemesít. Szerényen és szegényen távozik közülünk. Hatalmas tudományos működését nem jutalmazta a hazánkban bőven kínálkozó egyházi javadalom: puritán lelke nem a földi jutalomért, hanem a munkáért magáért égett.» Mert hiszen, ahogy halálakor *Angyal* Dávid írta róla (Tört. Szemle, 1916. 514. l.), «az életben is nemes egyszerűség, lelki alázatból származó nyájasság jellemezte modorát s egész egyéniségét. S amint ő tiszteltelte az elhunyt jelesek emlékét, úgy marad meg az ő emléke is mindazok lelkében, akik jól ismerték, vagy akik csak tudós érdemeinek voltak tisztelői».

Én inkább ezeket a tudós érdemeket ismertettem, mint életét, amely nem volt küzdelmek nélkül, de nem voltak oly drámai mozzanatai sem, mik érdeklődést kelthetnének. Egy papnak és tanárnak csöndesen, zajtalanul megfutott életpályája az.

Az élet izgalmaitól megkímélve, minden erejét a tudomány művelésére szentelte és teljesen elmélyedett abban, anélkül, hogy szobája szűk körét tekintette volna a maga világának. Pozsony vármegye erdőségeiben, mezein és hegyei közt bolyongva, a természetnek mindenünnen feléje sugárzó szépségeiben gyönyörködött s egy letűnt világ tündérképét varázsolta maga elé, mikor Temes és Krassó-Szörény vármegyékben kiásta a történelem előtti idők embe-
reinek esetlen eszközeit, vagy a bulaki múzeumban elmélkedett arról a nagyon kezdetleges műveltségről, mely a kőszközök embe-
rét a pyramisok megépítőivé, majd a gőz- és villany mestereivé tette.

Az őstörténelmen és az archaeológián kezdte tanulmányait, hogy az emberiségét végigkísérhesse a fejlődésnek azon a mérhetetlenül hosszú útján, amelyet kezdettől fogva maig tett. Az ősi állapotokról csak élete alkonyán: «érett ésszel, józanon» nyilatkozott. A M. T. Akadémia színe előtt beható tudományos vizsgálatok után arra a bibliai álláspontra helyezkedett, hogy az ősember kezdettől fogva a minúenevők közé tartozott és csak a körülményektől függött, inkább állati vagy növényi eledelokkal táplálkozték-e. A tápláló anyagok előteremtése és kiválasztása nagyban előmozdította az ember anyagi és szellemi életének termékenységét és szabadságát. Megállapította, hogy egyoldalúan növényevő, vagy egyoldalúan vadász és állattenyésztő népek még sohasem alapítottak művelt államot; ez a földművelő és az iparos népek érdeme, amelyek hússal és növényekkel egyaránt táplálkoztak. De nem nyilatkozhatott ilyen határozottan még öreg korában sem, mikor természettudósok előtt szót a természettudományok és az őstörténelem érintkező pontjairól. Természettudományi alapon vizsgálta ugyan az ember ősiségének és származásának kérdését, de nem is a pap, hanem a természettudós jutott arra a kijelentésre, hogy a természettudományok óriási haladásából sem vonhatjuk le a végső következtetést a kérdések kérdése: az ember ősisége és származása tekintetében.

Sokkal biztosabban mozgott, amint a történelmi időkhöz közeledett s az embert kisebb területen, adott viszonyok közt figyelhette meg. Ebben a tekintetben legkiválóbb és egyúttal legjellemzőbb munkája Temes vármegye őskoráról írt kötete, amely általában véve foglalkozik az emberiség kezdetleges műveltségével, de mégis olyképen, hogy ennek kánonait, a helybeli leleteket a világ más részeiről ismert leletekkel összehasonlítva állapítja meg. Hiszen ez az élet vidékenként valaha nem különbözött annyira, mint manap; ottan tehát, ahol a temesi leletek magukban véve eléggé

nem tájékoztatták, hézagok és bizonytalanságok elkerülése végett más vidékek leleteit is vizsgálni kezdte, hogy «össze nem függő s érthetetlen töredékek helyett összefüggő, egymásból kifejlődő, érthető egészet» adjon. Így ismertette tehát a mostan kezdődő történelmi idöket, mi elég alkalmat szolgáltatott neki arra, hogy általánosn elfogadott tanításokkal is szembeszálljon. Kimondotta például, hogy *külön rézkor nincs*, mert réz- és kőszközöket egy- és ugyanazon idökben használtak. Állást foglalt azon újabb nézet ellen is, hogy a vaskor megelőzte a bronzkort; vagy hogy az eszközök fejlődése új népfajok bevándorlását és betelepődését jelentené.

A temesi régiségek kutatásában s az egyiptomi, bulaki múzeum tárgyainak szemlélete közben egyaránt érezte, hogy a szaktudásnak a történelemelőtti idök tanulmányozásakor mindig kételkednie kell és tekintélyekre támaszkodva semmit sem szabad egyszerűen elfogadnia. A pyramisok tövében, azoknak a csúcsán, vagy épen belsejökben azon tünődött, miben áll ezeknek az emlékeknek műveltségtörténelmi jelentősége? S úgy találta, hogy *a nemzeti munkában*. A pyramisokban a nemzeti munka hatóereje nem is a gondolatban, hanem a gondolat megvalósításában rejlik. Az egyiptomiak ezt a gondolatot másképen valósították meg, mint a húnok, az avarok, vagy a kúnok a mi alföldünk halmaiban, vagy a kereszténység a legszerényebb sírdombokban. Művészi tekintetben a gúla magasan áll felettük; de eszmei tekintetben a legkisebb sírdomb is annyira felülmulja ezeket az óriásokat, mint maga a szellem az anyagot. Néhány hét mulva a Szentföldön Jakab kútjánál az ősi Garizimmal szemben, az ó- és az újszövetségnek mintegy határkövénél, Ortway jobban érezte, mint valaha, hogy vágyainak és szenvedéseinek végtelensége közt szívét az örök igében, a *hitben* való megnyugvás csillapítja leginkább. Ebben a pillanatban levette azt a nyomasztó terhet, amely a modern természettudományok dajkáltja, a *kételkedés* rakott vállaira. Az érzés hatalma úgyszólván fiatalabbá tette. Lelke, a kételkedés békőitől megszabadulva, a hit világának végtelenségébe emelkedett föl s az öröklét élő kútfejéből táplálkozott.

A történettudósra, ki a történelmet a természettudományok közé sorozta s ezeknek alapján művelte, valóban jellemző, hogy egész életében kutatva és kételkedve is megőrizte szívében a hitet s érezte, hogy *est deus in nobis, agitante calescimus illo*. Hitét nemcsak azért őrizte meg, mert annak titkaiba, mint áldozó pap, napról-napra elmélyedhetett; hanem azért is, mert mint a természettudományok alapján álló történettudós azt az ember legtermésze-

tesebb lelki szükségletei közé sorozta. A természetet magát is az ember erkölcsi céljainak szolgálatában álló tényező gyanánt tekintette. Legjobban kitűnt ez Pozsony vármegye állatvilágáról írt nagy munkájában, hol tisztán rendszertani alapon dolgozhatott volna. Ő azonban az adott területen élt vagy élő állatokról történelmi szempontból is szólt s az állatok történetét a közgazdasági történelem egyik fejezete gyanánt tekintette. Nagyon jól tudta, hogy nem a szoros értelemben vett zoológus munkáját végezte el; azonban a fajok kutatásának és rendszertani helyöknek megállapításánál a maga céljaira fontosabbnak tartotta, hogy az összegyűjtött anyagot egybekapcsolja a kulturális haladással és a hazai gazdasági élettel. Ily módon művelődés- és gazdaságtörténelmi tekintetben egyes hézagok vagy hibák mellett is közhasznú segédkönyvet írt, amely nevezetes adalék hazánk természeti viszonyainak történelmi megítéléséhez. Saját nyilatkozata szerint tulajdonképen ebben is a történetíró munkáját végezte, de kivételképen nem a poros levéltárakban, hanem a szabad természetben kutatott, a gazdaságokban, az állattenyésztő helyeken.

Sajátságos, hogy ezen a téren több követője nem akadt hazánkban, melynek népe ezredéven át állattenyésztéssel és mezőgazdasággal foglalkozván, megkövetelhetné történetíróitól, hogy multjáról legalább is annyi természettudományi ösmerettel írjanak, amennyi ennek a foglalkozásnak megértéséhez szükséges. Ortvaynak egyik érdeme, hogy, ha csak az ország egyik szűk területére korlátolva is, ebből a szempontból végezte el a zoológus munkáját. Másik nem kisebb érdeme, hogy földrajz-történelmi tanulmány tárgyává tette azt a hatást, amit évszázadok alatt a folyó- és állóvizek gyakoroltak Magyarország földjére. Csak három idevonatkozó munkájára kell gondolnunk. Az egyik a Duna-szigetek alakjáról és irányáról írt könyve, amely minden műve közül a legkevesebb történelmi adatot tartalmazza, holott a 867 sziget felsorolása közben bőségesen kínálkozott alkalma annak vizsgálására, a honfoglaló magyarok miért telepedtek meg oly szívesen a hatalmas folyam szigetein s a királyság korában vármegyéik miért terjedtek ki rendszeren a folyamnak mindakét partjára? Bizonyos, hogy ez egyrészt a honvédelem megkönnyítésére történt; de époly bizonyos, hogy a halász- és állattenyésztő népet természetes ösztöne is vonzotta ezekre a szigetekre; azonkívül még nem felejtette el, hogy olyan ázsiai területről vándorolt be, hol a szántóföldek termőképességét vizöntöző csatornákkal fokozták. Ha azonban Ortvay ebben a művében került a történelmi elmélkedéseket, egy németül írt

művében már háromszáz forrásmű alapján bizonyítgatta, hogy történelmi okokkal nem lehet támogatni azt a nézetet, mintha Magyarországon a vizek nagy mértékben csökkentek volna. A folyóvizek medre változott ugyan, de a víztömeg fogyását alig lehet észrevenni. Ez tehát nem lehet oka a gazdálkodás ősi rendszere változásának. Harmadik és legnagyobb ide vonatkozó munkájában, *Magyarország régi vízrajzában* nem kevesebb, mint 6700 folyó és tó stb. nevét sorolta fel. Itt már tekintetbe vette a természetes határokat, t. i. a gyarapodást, apadást, megszűnést, a futóirány változását, a földtani működést; továbbá azt a művelődéstörténelmi befolyást, amit a vizek a társadalmi életre, honvédelemre, közlekedésre, közgazdaságra gyakoroltak; s kimutatta, hogy pl. őskori leleteinknek több mint háromnegyede a vizek mellékeiről való.

Lehet, hogy oly munkát végzett ezúttal, amit inkább a geographusnak kellett volna elvégeznie; de Ritter hatása alatt állt, ki a történelmet és a földrajzot egymástól elválaszthatatlannak tartotta s nem osztozott azoknak aggodalmában, kik tiltakoztak az ellen, hogy a geographusok a történetirók, a történetirók a geographusok munkáiból vállaljanak magukra egy-egy részt. Így a *történelmi földrajz* művelése teljesen lehetlenné válnék; ezen a téren pedig Ortvaynak, Pesty Frigyes méltó és hálás tanítványának nem egy sikere volt s az emberföldrajznak, az anthropogeographiának, nem egy olyan kérdésén gondolkozott, amik iránt a magyar szakemberek az ő koráig nem igen érdeklődtek. Talán szerencsésebb volt a kérdések föltevésében, mint azok megoldásában; egészen bizonyos, hogy középkori vízrajza inkább csak irodalmi anyag, amely még feldolgozásra vár, ami sokhelyütt az anyag kiegészítésének, helyreigazításának stb. gondjaival jár. Az anyag azonban együtt van s együtt marad akkor is, ha első művészi feldolgozása nem sikerülne; végre majd csak akad valaki, aki bánni tud vele.

Maga Ortvay is erre a későbbi valakire gondolt, mikor egy-egy szabatosan megjelölt célra az anyaggyűjtést fáradhatatlanul, sőt csodálatos kitartással folytatta. Gyakran hivatkozott e közben arra, hogy elsősorban a részleteket kell apróra és finoman kidolgozni, hogy az egészről utóbb teljes képet lehessen alkotni. Már pályája kezdetén is ezért követelt rendkívüli szabatoságot és hűséget egy-egy vidék leírásában. Délmagyarország történetének kutatójává talán épen az tette, hogy elégedetlen volt azokkal a munkákkal, amiket arról idáig írtak. Ezt nemcsak Böhm Lénárd művéről írt kritikai füzetében jelezte, hanem mindjárt példát is akart adni, miképen kell a legelőkelőbb történelmi szempontból tárgyalni a

határörvidék multját. De önmagánál is kíméletlenebb bírálóra akadt, aki elég nyersen figyelmeztette, hogy tehetsége teljesen kiforratlan s még nagyon sokat kell tanulnia, hogy a történelemtudományban irányt adhasson. Ortvayn fogott az intés. Abbahagyta elhibázott művét, elülről, szigorúbb önbírálattal kezdte tanulmányait, hiszen Hunfalvy Pál is akkortájt adta ki historikusok számára azt a jelszót, hogy «sokat újra kell tanulnunk» s Ortvay a nagy általánosítások helyett Délmagyarország történetében most a részletek alapos vizsgálatába fogott. Dacia feliratos emlékei és térképe, Dacia és Moesia területén tett útja, Tibiscum, Margum és Contramargum fekvésének megállapítása hazánk ókori történetét új adatokkal és szempontokkal gazdagította. A keresztény középkorra nézve a folyóiratában, a Csanádegyházmegyei Történelmi Adattárban közlött kisebb-nagyobb adatokon kívül különösen Csanád városáról, a szent Gellért-apátságról és a Kund-kapitányságról írt tanulmányai világosították fel a vidék történetének sok homályos pontját. Azonban csak élete vége felé nyílt alkalmá, hogy a Délvidék, vagy szorosabb értelemben véve Temes vármegye ó- és középkori történetét a XI. századig rendszeresen megírja. A M. T. Akadémia, pár hónappal az író halála előtt, készségesen ismerte el, hogy Ortvay ebben a művében mint e korszakoknak egyik legkiválóbb művelője mutatkozott be, a római és a népvándorláskori rengeteg sok lelet ösmertében pedig teljesen otthonos. Kötete messze kiemelkedik a monographiák közül s írójának maradandó emléket biztosít. Azonban mégis csak töredék; csupán bevezetés ahhoz a nagy műhöz, amelyet tervezett, mert nem magának a vármegyeének története, hanem azon területé, amelyen a későbbi vármegye kialakult s az író épen a nagy arányok gátolták meg abban, hogy igazi feladatáról, a vármegyei életről szólhasson.

Ellenben majdnem minden tekintetben tökéletes képet adott északnyugati Magyarország fővárosának, Pozsonynak középkori életéről, melyet egy többkötetes munkában ismertetett. Leghívebb és legtökéletesebb rajza az egy középkori magyar városnak s hazánk középkori történetére nézve körülbelül olyan az értéke, mint Olaszország történetére nézve Machiavelli *Istorie fiorentinejének*; nem prózájának szépsége, hanem tartalmassága következtében. Fejlettebb városi életről írhatott, mint Salamon Ferenc magának a fővárosnak történetében; s ha nem bizonyult is olyan mély gondolkozónak, tárgyához jobban ragaszkodott s azt minden oldalról megvilágította. Kegyelettel és tisztelettel gondolhatnánk reá akkor is, ha emlékét ez az egy műve őrizné meg; de ezt az emléket a

gondosan megírt műveknek egész sorozata tartja fenn. Pozsony történetét valóban mint a gyanánt használhatja mindenki, aki valamely magyar város multjának megírására vállalkozik; ebben a tekintetben leghatározottabban Ortvay jelölte ki az irányt.

Maga is úgy hitte, hogy az ország egyetemes történetét csak akkor lehet megírni, ha már készen állanak a megyei és a városi monographiák; azért vállalkozott a maga részéről amott Temes vármegye, emitt Pozsony város történetének megírására. De összefoglalásra ő maga is tett kísérletet, mikor a XIV. századbéli pápai tizedjegyzékek helytörténeti és statisztikai adatait mások társaságában feldolgozta és nagy térképeken szemléltette. Alapvető munka kétségtelenül s Magyarországnak talán legkitünőbb, mindenesetre legrészletesebb középkori térképe és térképmagyarázata; de a nagyközönség a tudományos érdemnél is hálásabb lett volna az irodalmi érdemért, amelyet azzal szerzett volna meg, ha — olyan modorban talán, ahogy Freeman írta *Historical Geography*-ját — essayszerűen mondja el annak a lényegét, amit tudós művében és térképén rendkívüli szorgalommal és tudománnyal feltüntetett.

Ortvay, bár mint kritikus kezdte meg pályáját, s önmagával és másokkal szemben azután is, egész életén át erős bírálatot gyakorolt, a történetírásban általában véve megőrizte tárgyilagoságát, amit elsősorban annak köszönhetett, hogy intézmények, területek és régiségek jobban érdekelték, mint egyéniségek. Csak egy nagy életrajzot írt, azt is egy nőről, *Mária királynéről* írta, akit negyedfélszáz esztendő engesztelő és kibékítő hatása alatt és az asszonyokkal szemben kötelező enyhébb mérték alkalmazása mellett mutatott be. Nemes szándékkal és tiszta lelkesedéssel ismertette egyéni és kormányzati tulajdonságait, amiket nagy elismerésre méltóknak és dicsőségeseknek talált, de magát elragadtatni, képzeletét szárnyalni sohasem engedte, mert Jókaival együtt azt tartotta, hogy «az életrajz a historikus feladata, nem a költőé».

Általában véve Ortvay azon történetírók közé tartozott, kik észéseiteken uralkodni tudtak és akartak is uralkodni. Legjobban kitűnt ez azokban az *emlékbeszédekben*, amiket az Akadémiában vagy más tudományos társulatokban írotársairól, jóbarátairól tartott. Emitt oly tudós papokról, mint Dankó József, Csaplár Benedek, Pór Antal, Wosinszky Mór, Bubits Zsigmond; amott oly tudós világiakról, mint Pesty Frigyes, Kornhuber András, Hampel József, azzal a tisztelettel szólt, mely természetszerűen megillette hőven ismertetett munkásságukat. Irodalmi és tudományos érdemeiket és jelentőségüket a bíró nyugalomával állapította meg, mert az igazsá-

gosságban egyúttal szeretet van; de önmagáról, hozzájuk való viszonyáról csak a legritkábban szólt s néhol szinte látni véltük, miként nyomja el érzéseit, hogy a jóbarát engedékenységének ne vegyék azt az elismerést, amelyben az életükre és működésükre vonatkozó adatok módszeres megállapítása után részesítette őket. Félt az emlékbeszédek rendes sorsától, hogy dicsőítő beszédnek, panegyrismusnak veszik azt, amit tudós testületek előtt csak a legteljesebb meggyőződés alapján lehet elmondani.

Úgy hiszem, tekintetes Akadémia, hogy ezt a megemlékezést, amelyet a mai napon egyik legérdemesebb munkatársunknak szenteltem, szintén azzal a meggyőződésből és nem a dicsőítő beszédek kegyeletéből fakadó nyilatkozattal végezhetem, amilyennel ő végezte Hampel Józsefről szóló megemlékezését, hogy «nagy képességei, szerzett nagy tudása, szívós, ernyedetlen munkássága, férfias egyéni jelleme által érdemesítette magát a földi halhatatlanságra».

Legyen áldott emlékezete!

